

HORVÁTH JÓZSEF

A végrendekezés jogi motivációi a 17. századi Győrben

Dolgozatomat - „in medias res” - kezdem magával a ténnyel: a győri levéltárakban¹[1] ezernél több 17. században keletkezett testamentum maradt fenn! Azt hiszem, hogy ez a szám már önmagában is tiszteletet parancsoló és felkeltheti a téma iránti érdeklődést, hiszen - a hazai történeti forrásadottságok ismeretében - nem sok olyan levéltári forrástípust említhetünk, melyből egy adott településen, a kora-újkorban, egy évszázados időszakból ezernél több maradt fenn. Ugyanakkor felveti a kérdést is: mi lehet az oka a kora-újkori győri végrendeletek ilyen nagy számú keletkezésének ill. fennmaradásának?

Tanulmányom első részében - bevezetésként - kísérletet teszek annak bemutatására, hogyan helyezkednek el a 17. századi győri testamentumok a magyarországi végrendelet-kutatás rendszerében; mi adja jelentőségüket, különösen a jogtörténeti kutatás szempontjából; feltéve közben azt a kérdést is: valóban olyan kiemelkedően magas a Győrött e korszakból reánk maradt és eddig fellelt utolsó rendelkezések száma? Majd a folytatásban a végrendelet-készítés motivációit igyekszem áttekinteni, különös tekintettel a jogi jellegűekre, amelyek valószínűleg jelentős szerepet játszottak ebben a kiemelkedő „eredményben”.

A hazai végrendelet-kutatás és a győri testamentumok

A végrendelet, mint történeti forrástípus felfedezése valójában az utóbbi fél évszázad során történt meg; ezt annak ellenére megállapíthatjuk, hogy a testamentumok nagyobb mennyiségben való közzététele már a 19. század derekán megkezdődött. Elszórtan pedig már ezt megelőzően is jelentek meg végrendeletek: csupán példaként említem, hogy az első hazai tudományos folyóirat, a Tudományos Gyűjtemény már indulása után néhány hónappal, 1817 májusában közölt egy 1620-ban Konstantinápolyban kelt végakaratot,²[2] majd a következő esztendőben ugyanitt jelent meg Drágffy János országbíró utolsó rendelkezése, mely a mohácsi táborban kelt 1526 augusztusában³[3] - e közleményeket azután további hasonlóak követték.⁴[4] A 19. század közepétől azután már több folyóirat is közölt végrendeleteket; különösen a Történelmi Tár szerepét kell kiemelnünk, melynek hasábjain száznál több - főként kora-újkori - testamentum látott a 19-20. század fordulóján napvilágot. Az elszórtan megjelenő, főként nemes személyek utolsó rendelkezéseit közlétező kisebb írások számbavételéről itt és most lemondva csupán egyetlen közlést emelek ki: 1899-ben itt

1[1] Kutatásaim kezdetekor, az 1980-as évek elején egyetlen nyilvános levéltár volt Győrött: a Győr-Sopron Megyei Levéltári Igazgatóság 1. számú Győri Levéltára. 1993-ban Győr Megyei Jogú Város „újjraalapította” levéltárát: ekkor a régi „városi” anyag ide került át; 2000-ben pedig a Győri Rk. Egyházmegye levéltára is megkezdte működését: ide került - több más mellett - a Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltárának anyaga is. Így ma három győri levéltárban kutathatjuk a 17. századi testamentumokat; ezek: Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzatának Győri Levéltára (a továbbiakban: GYML), Győr Megyei Jogú Város Levéltára (a továbbiakban: GYVL) ill. a Győregyházmegyei Levéltár (a továbbiakban: GYEL).

2[2] RUMY Károly György: Híres Fay Péternek 1620-d. Konstantinápolyban irt Testamentoma. In: Tudományos Gyűjtemény 1817. IV. sz. 58-61. o.

3[3] MEDNYÁNSZKY, Bárány: Drágffy Jánosnak 1526. esztendőben Mohácsi Táborból kelt utolsó rendelkezése. In: Tudományos Gyűjtemény 1818. VIII. füz. 24-32. o.

4[4] Vö.: CSÉCS Teréz: A Tudományos Gyűjtemény (1817-1841) repertórium. Győr, 1998. 2014., 2467. ill. 3230. tétel!

publikálta Sörös Pongrác azt a mintegy három tucatnyi, főként 17. századi győri végrendeletet, melyeket bencés rendtársa, Villányi Szaniszló hagyatékában talált kijegyzetelve, annak váratlan halála után.^{5[5]} Ennél nagyobb mennyiségű utolsó akaratot együtt addig csak Radvánszky Béla tett közzé, aki terjedelmes munkájának^{6[6]} forrásközlő részébe 75 darab, 16-17. században keletkezett testamentumot is felvett - döntő többségében főúri végrendelkezőktől. Elmondhatjuk tehát, hogy a magyarországi városi végrendeletek közzététele éppen a győri forrásokkal kezdődött meg; feldolgozásukra, elemző vizsgálatukra azonban akkortájt még nem került sor.

Az első kutató, aki egy településről százával tett közzé testamentumokat, Házi Jenő soproni levéltáros volt: az 1393 és 1526 közötti időszakból fennmaradt 313 soproni forrás 1930-1931-ben látott napvilágot.^{7[7]} A késő-középkorból hasonló jelentőségű közlés azóta sem jelent meg. A soproni források feldolgozása az utóbbi bő évtizedben történt meg, Szende Katalin szerteágazó munkásságának köszönhetően, aki előbb az itteni testamentumokat vette alaposabb, számos szempontra kiterjedő vizsgálat alá,^{8[8]} majd a kutatást a pozsonyi,^{9[9]} sőt később az eperjesi^{10[10]} polgárok végakarataira is kiterjesztette. Tőle tudjuk, hogy a 15. század elejétől 1529-ig vezetett pozsonyi „Protocollum Testamentorum”-ban 844 végrendelet maradt fenn, különálló okleveleken pedig további 39 darab; míg Eperjesen 123 késő-középkori testamentumot sikerült fellelnie, szinte kizárólag okleveles formában.^{11[11]} Más városokból jelentősebb mennyiségű késő-középkori végrendelet nem került publikálásra; az elszórta napvilágot látott főúri és nemesi végrendeleteket - saját kutatásainak eredményeivel kiegészítve - nemrégiben Kubinyi András vette számba.^{12[12]}

A magyarországi végrendelet-forrásközlések jelentős része újkori végakarokat tett közzé. A sort időrendben Tárkány Szücs Ernő kezdte 1961-ben, a 18. századi hódmezővásárhelyi testamentumokból készült, nagyon alapos bevezető tanulmánnyal ellátott válogatásával;^{13[13]} majd ugyanő makói végrendeleteket is publikált kisebb számban, a 18-19. század fordulójáról.^{14[14]} A jelentősebb közlések között említendő Németh Zoltán kötete, aki a 18. század második feléből hozott napvilágra mintegy félszáz nyíregyházi

5[5] SÖRÖS Pongrác: Végrendeletek és leltárak a XVI-XVII. századból. In: Történelmi Tár 1899. 323-342., 507-539. ill. 673-703. o.

6[6] RADVÁNSZKY Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI-XVII. században. I-III. köt. Bp., 1879-1896.

7[7] HÁZI Jenő: Sopron szabad királyi város története. II. rész 1. köt. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930.; Uő.: Sopron szabad királyi város története. II. rész 2. köt. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931.

8[8] Ld. pl.: SZENDE Katalin: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai. In: Soproni Szemle 43. évf. 1990. 268-273. o.; Uő.: A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban. In: Aetas 1990. 3. sz. 69-123. o.; Uő.: Handwerkerwitwen in der mittelalterlichen Gesellschaft von Ödenburg. In: IV. Nemzetközi Kézművesipartörténeti Szimpózium. Szerk.: Dóka Klára, Éri István. Veszprém, 1994. 72-77. o.

9[9] A teljesség igénye nélkül ld.: SZENDE, Katalin: „es sey vil oder wenig, groß oder kchlain”. Besonderheiten und Unterschiede in der materiellen Kultur der Einwohnerschaft der königlichen Freistädte Preßburg und Ödenburg (1450-1490). In: Alltag und materielle Kultur im mittelalterlichen Ungarn. Hrsg. András Kubinyi, József Laszlovszky. Krems, 1991. 108-118. o.; Uő.: A nők szerepe a kézműiparban a késő-középkorban a soproni és pozsonyi végrendeletek tükrében. In: Házi Jenő Emlékkönyv. Szerk.: Dominkovits Péter, Turbuly Éva. Sopron, 1993. 169-179. o.; Uő.: Családszerkezet és örökösödési szokások a késő-középkori Pozsonyban és Sopronban. In: Levéltári Közlemények 68. évf. 1997. 77-98. o.

10[10] Vő.: SZENDE Katalin: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban. A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája. In: Soproni Szemle 53. évf. 1999. 343-356. o.

11[11] SZENDE Katalin: Otthon a városban. Urbanizáció, társadalom és anyagi kultúra a késő-középkori Sopronban és Pozsonyban a végrendeletek tükrében. PhD disszertáció tézisei. [Bp., 2000.] 2. o.

12[12] KUBINYI András: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban. In: Soproni Szemle 53. évf. 1999. 4. sz. 331-342. o.; az általa felhasznált testamentumok jegyzékét ld.: 340-342. o.

13[13] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Bp., 1961. 447 o.

14[14] TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Makói paraszti végrendeletei. In: Ethnographia 1974. 493-512. o.

rendelést;15[15] munkáját később Kujbusné Mecsei Éva folytatta, a 19. század első felének terméséből készítve el egy kötetnyi válogatást.16[16] Fontos munkát végzett e téren Rácz István is, aki előbb a debreceni végrendeletekből közölt néhány tucatnyit, főként a 18. században ill. a 19. század első felében keletkezettekéből;17[17] majd a hajdúvárosokban készültekkel is foglalkozott.18[18] Ugyancsak debreceni testamentumokat, de az 1820-as évekből válogatva tett közzé Antal Péter;19[19] míg Bene János a 19. század első felében keletkezett nyírbátori végakaratokból segített napvilágra 17 darabot.20[20] Jelentős végrendelet-gyűjtemény birtokosa a ceglédi múzeum is: ebből előbb 25 darab 18. századi forrás vált nyomtatásban is hozzáférhetővé Kocsis Gyula munkájának eredményeképpen,21[21] majd ugyanő egy önálló kötetet is szerkesztett az 1755 és 1820 között keletkezett ceglédi hagyatéki iratokból.22[22] A korszakkal foglalkozó, témánkba vágó publikációk sorát korántsem kimerítve csupán egyet említek még: Pelle Ferenc közlését, aki néhány kevermesi, 19-20. századi testamentum közzétételével23[23] legalább két szempontból „újított”: egyrészt falusi, másrészt csaknem „kortárs” forrásokat hozott napvilágra. És persze joggal feltételezhetjük azt is, hogy a 18-19. századból már nagyobb mennyiségben őriznek levéltáraink publikálatlan testamentumokat is: magam pl. Kiskunhalason kutatva „csodálkozhattam rá” egy gazdag gyűjteményre, félezernél több e korszakban - de még 1848 előtt! - keletkezett végakaratot „felfedezve”.24[24]

Az elmondottakból látható, hogy a magyarországi végrendelet-forrásközlések jelentős hányada a 18-19. századi forrásokra esik; valójában könnyen számba vehetők azon közlemények, melyek 17. századi testamentumokat (is) tartalmaznak. Németh Gábor nevét említhetem itt mindenekelőtt, aki előbb az 1642 és 1710 között keletkezett gyöngyösi testamentumokból és fassiólevelekből tett közzé 64 darabot,25[25] majd a nagyszombati forrásokat vette vizsgálat alá: a 16. század második feléből, valamint a 17. századból együttesen 90 darab magyar nyelvű végrendeletet sikerült itt fellelnie.26[26] Ezen számok mellett az ezernyi győri testamentum különösen soknak tűnik! De ezt a véleményt sugallhatja néhány további összehasonlító adatunk is: Rácz István tanulmányából tudjuk pl. azt, hogy a debreceni levéltár két és fél ezernyi dokumentumot számláló 1848 előtti testamentum-gyűjteményében mindössze 16 darab 17. századi végrendeletet őriznek.27[27] Vagy említhetjük a kecskeméti testamentumokat is, melyek még nem láttak napvilágot; de Molnár Attiláné alapos tanulmányából - melyben a paraszti vagyoni összetételének alakulását

15[15] NÉMETH Zoltán: Testamentumok, osztályos egyezségek Nyíregyházán 1759-1792. Nyíregyháza, 1987. 251 o.

16[16] KUJBUSNÉ MECSEI Éva: Nyíregyházi testamentumok 1789-1848. Forrásválogatás. Nyíregyháza, 1995. 278, [3] o.

17[17] RÁ CZ István: Debreceni végrendeletek 1595-1847. Debrecen, 1983. 74 o.

18[18] RÁ CZ István: Hajdúvárosi végrendeletek és osztálylevelek. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XII. Debrecen, 1985. 135-156. o.

19[19] ANTAL Péter: Végrendelkezés Debrecenben az 1820-as években. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XIII. Debrecen, 1986. 59-76. o.

20[20] BENE János: Végrendeletek és hagyatéki leltárak Nyírbátorból. Nyírbátor, 1989. 72 o.

21[21] KOCSIS Gyula: 18. századi ceglédi végrendeletek. In: Történeti és néprajzi tanulmányok Ceglédéről (Ceglédi Füzetek 28. sz.) Cegléd, 1993. 5-31. o.

22[22] KOCSIS Gyula: Hagyatéki iratok. Cegléd 1755-1820. Cegléd, 1997. 293 o.

23[23] PELLE Ferenc: XIX. és XX. századi kevermesi végrendeletek. In: Békési Élet 1976. 474-486. o.

24[24] Erről részletesebben ld.: HORVÁTH József: Halasi végrendeletek a 19. század első feléből. In: Adatok Kiskunhalas történetéhez. Szerk.: Szakál Aurél. Kiskunhalas, 1996. 73-106. o.; Uő.: Végrendelkezés Halason (1700-1850). In: Kiskunhalas története 2. Tanulmányok Kiskunhalasról a 18-19. századból. Szerk.: Ö. Kovács József, Szakál Aurél. Kiskunhalas, 2001. 495-518. o.

25[25] NÉMETH Gábor: Gyöngyösi testamentumok és fassiólevelek 1642-1710. Eger, 1991. 108 o., 7 t. illusztr.

26[26] NÉMETH Gábor: Nagyszombati testamentumok a XVI-XVII. századból. Bp., 1995. 171 o.

27[27] RÁ CZ István: Debreceni végrendeletek, 8. o.

vizsgálta az 1655 és 1769 között keletkezett kecskeméti források tükrében - tudjuk, hogy a vizsgálódás során elemzés alá vett 485 végrendeletből mindössze 119 kelt az 1655 és 1711 közötti bő fél évszázadban.28[28]

Azt tehát mindenképpen elmondhatjuk, hogy a 17. századból Győrött fennmaradt végrendeletek száma messze meghaladja más településekét; de mit jelenthet ez a szám a város lakosságának arányában? A győri levéltárakban általam eddig fellelt mintegy 1040 testamentum közül - számuk mostanában is gyarapszik néha egy-egy újonnan felbukkanóval - kb. 970 Győrött kelt, míg néhány további győri polgárok más településen készült utolsó rendelkezését tartalmazza - azaz hozzávetőlegesen ezer forrással számolhatunk.29[29] Sajnos Győr 17. századi népességéről pontosabb adataink nincsenek; így egyelőre el kell fogadnom a korábbi publikációkban szereplő - főként a Villányi Szaniszló által már 1882-ben közzétett30[30] 1617. évi telekkönyvre támaszkodó - állítást, mely a város e századbeli lakosságát kb. 5-6000 főre teszi.31[31] Ha ezt összevetjük Granasztói Györgynek a 16. század közepén készült kassai lélekösszeírás elemzésére alapozott véleményével, mely szerint az átlagéletkor akkortájt 50 év körül lehetett,32[32] azt mondhatjuk: a 17. század során a város lakossága kb. kétszer cserélődött ki, azaz mintegy 10-12000 fővel számolhatunk. Ezen adatok összevetéséből az következik, hogy a lakosságnak kb. egytizede hagyott hátra írásos végrendeletet, ami meglehetősen jó aránynak tűnik. Hogy mennyire, azt csupán két összehasonlító adattal szeretném érzékeltetni. Az egyik: Szende Katalin számításai szerint a késő-középkorban Sopronban a nagykorú lakosságnak mintegy 6,3 százalékát, Pozsonyban 9,8%-át, Eperjesen pedig kb. 6%-át tették ki a végrendelezők - a pozsonyi értéket különösen reprezentatívnak tartja, „amely európai viszonylatban is kiemelkedő, és alig maradt alatta az újkori arányoknak”.33[33] A másik: az 1904-ben készült felmérés szerint országos szinten a lakosság 9,3%-a végrendelezett (a részadatok azonban ezen belül jelentős szóródást mutattak: Győr megyében pl. 16%, Moson megyében viszont csak 7%, Sopron megyében pedig 8% volt az arány).34[34]

Megjegyzendő azonban, hogy a végrendelezők 17. századi győri aránya ennél nagy valószínűség szerint magasabb volt. Feltételezésemet két szempont mindenképpen támogatni látszik. Az egyik: az évszázadok viharai során számos végrendelet megsemmisülhetett - ezt a kérdést később alaposabban is igyekszem megvilágítani. A másik: tekintettel a korszak halandósági arányaira, meglehetősen nagy lehetett azoknak a száma, akik a végrendelet készítésére feljogosító életkor elérése előtt haltak el - így eleve kiestek a potenciális végrendelezők közül. Győrből ezzel kapcsolatos adatokkal a 17. századból egyelőre nem rendelkezőnk, és ilyen jellegű adatsorokat - a források hiányosságai miatt35[35] - később sem

28[28] MOLNÁR Attiláné: A paraszti vagyon összetételének alakulása Kecskeméten 1655-1769-ig a végrendeletek alapján, 16. o. In: Bács-Kiskun megye múltjából. X. köt. Gazdaság és társadalom. Szerk.: Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét, 1989. 5-57. o.

29[29] A 17. századi győri végrendeletek számáról részletesebben ld.: HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. I. 1600-1630. Győr, 1995. 14. o.

30[30] VILLÁNYI Szaniszló: Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században. Győr, 1882. 210 o., 2 mell.

31[31] Vö. pl.: TOMAJ Ferenc: Győr népessége Mária Terézia korában, 84. o. In: Győri Szemle 14. évf. 1943. 82-98. o.

32[32] GRANASZTÓI György: Polgári családszervezet a középkorvégi Magyarországon, 230. o. In: Történeti antropológia. Az 1983. április 18-19-én tartott tudományos ülészak előadásai. Szerk.: Hofer Tamás. Bp., 1984. 227-238. o.

33[33] SZENDE Katalin: Otthon a városban... PhD disszertáció tézisei, 2. o.

34[34] Az adatokat idézi: TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Magyar jogi népszokások. Bp., 1981. 729. o.

35[35] A gyér forrásadottságok illusztrálására csupán azt említem meg, hogy a század első felére még anyakönyvek sem állnak a kutatók rendelkezésére, hiszen a belvárosi rk. plébánián is csupán 1643-ban kezdték azokat vezetni, a többi rk. plébánián pedig még később (vö.: Győregyházmegyei Almanach. Schematismus

nagyon remélhetünk; de más települések ilyen jellegű adatai elgondolkodásra kell hogy készítsék a kutatót. (Magam kiskunhalasi kutatásaim során döbbsentem rá erre, felfedezve Peterka József feljegyzéseit, melyek szerint az 1805 és 1817 között elhalt 4220 halasi személy közül 2862 a 10. életévét sem töltötte be^{36[36]} - mennyivel inkább jellemző lehetett ez az arány 150-200 évvel korábban, az általam vizsgált időszakban...)

Az eddig elmondottakból egyértelműen kitűnik, hogy a 17. századi győri végrendeletek meglehetősen sajátos helyet foglalnak el „társaik” között, hiszen ez utóbbiak jelentős hányada vagy a késő-középkorban, vagy a 18-19. században keletkezett. Jogtörténeti szempontú fontosságukat azonban nemcsak ez a tény adja; még érdekesebbé teszi azt, hogy a magyarországi végrendelkezés történetében fontos határkőként jellemezhető 1715. évi törvény előtt keletkeztek, így voltaképpen a szokásjogot őrizték meg számunkra, melyben több jogrendszer hatása is kimutatható - így az e századbéli győri testamentumok elemzése fontos láncszemet jelenthet a hazai végrendelkezési gyakorlat történeti fejlődésének megismerésében.

A végrendelet-készítés motivációiról általában

A testálás okairól forrásaink döntő többségében olvashatunk: a végrendelkezők jelentős része fontosnak tartotta, hogy már a bevezető sorokban szóljon ezekről. A legtöbbször fizikai állapotát említi: súlyos betegséggel küszködve, vagy éppen „halálos ágyukban fekvve” szánják rá magukat utolsó rendelkezésük megtételére; de csaknem kivétel nélkül mindenki hangsúlyozza azt is: csak teste beteg, az elméje még ép és egészséges! Néhányan „öreg” korukra, elaggott állapotukra is hivatkoznak; hogy ez ekkortájt Győrött pontosabban mit jelenthetett, azt e forrásokból nem nagyon tudjuk meg, mivel alig akad olyan a testálók között, aki életkorát fontosnak tartotta megemlíteni.^{37[37]} (A magasabb életkorra néha csak a végrendelkező családi körülményeinek leírásából - pl.: unokája akkortájt szült gyermeket^{38[38]} - következtethetünk.)

A testálásra motiváló tényezők másik jelentős csoportja „lelki jellegű”: sokan hivatkoznak a könyörtelenül mindenkit elérő halál bizonyos voltára, de bizonytalan idejére. Többen ennek okaira is utalnak: „... minthogy az első Attianknak Vettek miat, az egész embery Nemzett az halandosagnak igaia ala uagion Vetettuen, es meg kel halny, enis eszen halandosagnak igaia alatt leuen; ...” - fogalmaz pl. Czentner Farkas 1642-ben.^{39[39]} Néhány testáló bevezető mondatai megfontolt szándékról tanúskodnak: „Elleöttem uiseltem szüntelen, az halalnak első Adam Atianktul reank szallot hatalmat, és el taposhátatlan, s tekintet nélkül fuitogato mérges fulankiat, s hogy annal semmi bizonios, de oraianal bizontalanb nem uolna...” - olvashatjuk a Zambo Gábor özvegyeként testáló Rach Anna 1657-ben kelt soraiban.^{40[40]} Mások viszont hirtelen döbbenek rá mulandó voltukra, esetleg éppen egy

Dioecesis Jaurinensis 1985.); ráadásul a lakosság jelentős hányada - egyes időszakokban közel fele - más felekezethez tartozott.

36[36] PETERKA József: Kiss Kún Kerületnek, 1805-ik, és Januárius első napjától kezdvén, egész az 1817-ik esztendei December Holnapnak utolsó napjáig; elősszer Helyenként, azután öszve Summázottan leírott Statisztikai esmérete, 80. o. In: Tudományos Gyűjtemény 1818. VIII. füz. 66-84. o.

37[37] Az 1611-ben végrendelkező protestáns prédikátor, Keckemety Sana Máté sorai - „En ..., ky Hatuan estendeő koromban mostan uagiók eletemnek Ideieben ...” - a ritka kivételek közé tartoznak (testamentumát ld.: GYVL, Győr Város Tanácsának Iratai. Végrendeletek [a továbbiakban: Végrend.], 33. sz.).

38[38] Kapra István utal pl. erre 1608-ban (GYVL, Végrend., 28. sz.).

39[39] HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. II. 1631-1654. Győr, 1996., 156. sz.

40[40] HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. III. 1655-1699. Győr, 1997. 251. sz.

közeli hozzátartozójuk váratlan halála emlékezteti őket erre: Terestyeni András 1677-ben kelt testamentumának elkészültéhez pl. valószínűleg hozzájárult az általa említett szomorú tény: „... Lukatsi Ilona kedves házastársam ennek előtte egi néhány napokkal Istenben el nyugodvan, ...”^{41[41]} Hogy az utóbbiakra lényegesen kevesebb példát találunk, mint az előbbiekre, talán azt is mutatja, hogy a végrendelet-készítés Kristóf Ildikó által nemrégiben alapos tanulmányban vizsgálta^{42[42]} „normái” a 17. századi Győrben is hatottak: az „ars moriendi”-irodalom képviselői és az azokban megfogalmazott kívánalmak - így a „rendeld el házadat, mert meghalsz!” bibliai parancsa - a város lakóihoz is eljutottak, részben talán közvetlenül, a nyomtatványok útján is, de a gondolatokat közvetítő prédikációk segítségével mindenképpen. Ezen izgalmas kérdés vizsgálata nem lehet jelen tanulmány feladata; csupán az utóbbiak kapcsán szeretnék utalni arra, hogy a városban akkortájt jeles egyházi szónokok sora működött hosszabb-rövidebb ideig: az 1614-ben korábbi kolostorukat visszaszerző ferencesek és az 1626-ban Dallos Miklós győri püspök segítségével letelepített jezsuiták rendházaiban ugyanúgy, mint a székeskáptalan tagjai között, vagy éppen a püspöki székhelyen.^{43[43]} Hogy csak az utóbbiak közül említsek egy-egy példát: a győri születésű Lépés Bálint^{44[44]} - akit Lukácsy Sándor egyik írásában „a túlvilági dolgok specialistája” jelzővel illetett^{45[45]} - ugyan még nyitrai püspökként jelentette meg e témába vágó két alapvető munkáját - „Az halando es itéletre menendo tellyes emberi nemzetnek fenyes tükör” ill. „Pokoltol rettenteo es mennyei boldogsagra edesgeteo tükör” című fordításköteteit^{46[46]} -, de 1619-ben püspökként visszakerült szülővárosába és itt működött 1623-ban bekövetkezett haláláig; valószínűnek mondható, hogy e témákról - melyekről Nyitrán többször is prédikált^{47[47]} - Győrött is elmondott néhány szentbeszédet. Még inkább feltételezhető ez a jeles barokk költőként is számon tartott Nyéki Vörös Mátyásról,^{48[48]} aki 1611-ben lett a győri káptalan tagja és itt működött egészen 1654-ig,^{49[49]} több munkát is megjelentetve közben a „négy végső dolog”-ról is.^{50[50]} Aligha tévedünk tehát, ha feltételezzük, hogy az említett személyek - és további jeles kortársaik - prédikációbeli intései is hatottak a város

41[41] Uo. 298. sz.; a kérdésről részletesebben ld.: HORVÁTH József: A lélek sorsáról való gondolkodás és gondoskodás a 17. századi győri végrendeletek tükrében, 302-304. o. In: Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. A Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 1998. évi esztergomi konferenciájának előadásai. Szerk.: Sasfi Csaba. Esztergom, 2000. 301-314. o.

42[42] KRISTÓF Ildikó: „Rendeld el házadat, mert meghalsz”. A végrendelet készítés normái és formái a 16-17. századi magyarországi falvakban és mezővárosokban. In: Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára. Szerk.: Benedek Katalin, Csonka-Takács Eszter. Bp., 1999. 521-556. o.

43[43] A város korabeli vallási életéről jó áttekintést ad: BEDY Vince: Győr katolikus vallásos életének múltja. Győr, 1939.

44[44] Életéről röviden ld.: Új magyar irodalmi lexikon. I-III. köt. Főszerk.: Péter László. Bp., 1994. 2. köt. 1218. o.; jelentőségéről ld.: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 140-141. o.

45[45] LUKÁTSY Sándor: Pokol és menny a régi magyar irodalomban, 600. o. In: Vigilia 1998. 8. sz. 600-602. o.

46[46] Teljes leírásukat ld.: Régi magyarországi nyomtatványok. 2. köt. 1601-1635. Szerk.: Borsa Gedeon, Hervay Ferenc. Bp., 1983. 1119. ill. 1146. tétel.

47[47] Vö.: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig, 141. o.

48[48] Életéről ld.: Új magyar irodalmi lexikon 2. köt. 1496. o.; jelentőségéről: A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig, 143-145. o.

49[49] Győri káptalanbeli egyházi tisztségeiről ld.: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 405-407. o.

50[50] NYÉKI VÖRÖS Mátyás témába vágó munkái közül a legismertebb a „Szent Bernardnak mutatott rettenetes csuda történet példa egy gazdag Test és Lélekről, kik egymás ellen keserves panaszolkodásuk után kárhozatra mint szállottak” alcímű „Dialogus”-a (legutóbbi kiadása: In: Magyar költők. XVII. század. Összeáll.: Jenei Ferenc. Bp., 1956. 139-182. o.); de a maga korában több kiadást megélt a „Tintinnabulum tripudiantium, az-az a földi részeg szerencsének ... lakodalmában tombolók jóra intő csengettyűje” című, 1630 táján írt munkája is (vö.: Régi magyarországi nyomtatványok. 2. köt. 1558A tétel, 552-553. o.).

korabeli lakosságának végrendelezési gyakorlatára és ösztöntői lehettek testamentumok létrejöttének; valószínűleg nem ezek voltak azonban a meghatározó tényezők.

A testálásra ösztönző általános jellegű okok sorában egyet említek még: azt a számos forrásunkban olvasható indoklást, mely szerint a testáló egyik fő célja az, hogy utolsó rendelkezésével elejét vegye az örökösök közötti esetleges későbbi veszekedéseknek, viszályoknak. A legvilágosabban az 1635-ben végrendelező Barbel Kristóf fogalmazza meg ezt a gondolatot: „... akarván azokáért én is holtom után jó rendelést hagyni, az veszekedést is s egyenetlenséget eltávoztatni, amely gyakorta az világi elmúlandó jókért szokott támadni”.51[51]

A testálás jogi motivációiról

A végrendeletek bevezetőiben többnyire a fentebb idézett általános okokról olvashatunk csupán; pedig a „háttérben” számos jogi motivációt is felfedezhetünk. Indulásként érdemes feltennünk a kérdést: mi történt azon esetekben, amikor nem készült utolsó rendelkezés? A válasz egyértelmű: a törvényes öröklés szabályai szerint osztották fel a vagyont a hátramaradó örökösök között. A törvény viszont mindent mechanikusan rendezett el; nem lehetett tekintettel a családon belül kialakult „specialitásokra”. Ha tehát ezeket a halálra készülő személy érvényre akarta juttatni, célszerű volt ehhez végrendeletet tennie.

Melyek lehettek ezek a speciális körülmények, befolyásoló tényezők? Az alábbiakban csak néhány gyakran előforduló, jellemző példát említek:

- a testáló gyermekei között nem egyenlő arányban akarta felosztani a hátrahagyandó vagyontárgyakat: pl. azért, mert az egyik gyermeke végig vele együtt gyarapította a családi vagyont, míg a másik már korábban kivált a családból (netán „rossz útra tért”);
- az egyenlőtlen elosztásra ok lehetett az is, hogy valamelyik gyermek már korábban megkapta a neki járandó javak egy részét: pl. a kiházasítás alkalmával, vagy éppen a taníttatására költöttek jelentősebb összeget - ezeket mind be kellett számítani a végső osztozásnál, és célszerű volt a tényeket idejében papírra vetni;
- a testáló kisebb hagyományokban kívánt részesíteni olyan távolabbi rokonokat vagy éppen nem rokon személyeket is, akiknek a törvényes öröklés szabályai szerint nem jutott volna a vagyonból; ezt végrendelet útján megtehetette;
- a rendelkezések egyik gyakori formájaként említhetjük az ún. kegyes hagyományokat, melyekre csaknem minden testamentumban találunk - a késő-középkorban és a kora-újkorban egyaránt - több-kevesebb példát: ezek nagyobb része egyházi intézményeknek, testületeknek (templomok, kolostorok, vallásos társulatok), kisebb hányada szegényeknek volt címezve; a testáló e hagyományokkal lelke üdvözülését kívánta elősegíteni;52[52]
- a feudális jog eltérő módon szabályozta az ősi ill. szerzeményi javak öröklésének lehetőségeit, ezért fontos volt a jelentősebb értéket képviselő vagyontárgyak jogi származásának pontos tisztázása - erre a végrendelet készítése jó lehetőséget biztosított.

Meg kell jegyezzem, hogy a halálra készülő személy testálási szándékát erősen motiválhatták családi körülményei is; különösen azok számára vált fontossá a végrendelezés,

51[51] HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. II. köt., 124. sz.

52[52] Ez utóbbi kapcsán nem érdektelen megjegyezni, hogy egyes kutatók szerint a késő-középkorra tömegessé váló írásbeli testálás fő oka éppen a lélek üdvéről való, kegyes hagyományok általi gondoskodás volt (vö. pl.: SZENDE Katalin: A soproni későközépkori végrendeletek egyház- és tárgytörténeti tanulságai, 268. o.).

akiknek nem volt egyenesági leszármazottja. De célszerű volt akkor is a testamentumtétel, ha a számba jöhető örökös még kiskorú volt és nem vehette át azonnal a reá nézendő vagyontárgyakat; ilyenkor tutort kellett mellé választani - egy végrendelettel a gyám kijelölése is megoldható volt. Esetenként tutort „kívánt” a túlélő házastárs is, főként ha az már idős vagy beteges volt.

Összességében tehát azt mondhatjuk: a halálra készülöket számos tényező ösztönözte arra, hogy végrendeletet tegyenek; ennek ellenére - amint az a reánk maradt levéltári források alapján megítélhető - nem vált általánosabban elterjedté az írásban való testálás a kora-újkori Magyarországon. Minek köszönhető akkor a Győrött fennmaradt ezernyi testamentum léte? Dolgozatom hátralévő részében ezt a kérdést igyekszem részletesebben megvizsgálni.

A győri testamentumok keletkezésének „háttéréről”

Az első, amiről szót kell ejtenünk, a város jogi helyzete. Széles körben ismert tény, hogy Győr 1271-ben V. István királytól királyi városi privilégiumokat kapott;^{53[53]} kevesebben tudnak viszont arról, hogy e kiváltságait a város már a 15. század első felében elvesztette.^{54[54]} Az 1447. évi radkersburgi egyezményvel Győr a győri székeskáptalan földesúri fennhatósága alá került: a város ettől kezdve a káptalannak földesúri adót fizetett; terhelte a tized, a hadipénz és a rendkívüli adó fizetésének kötelezettsége; és mindezek mellett a káptalannak további jogai is voltak Győrött.^{55[55]} Ez utóbbiak közül a végrendelezési szokások vizsgálata szempontjából a legérdekesebb az örökös nélkül elhalt jószághoz való joga, azaz az un. caducitas;^{56[56]} Bedy Vince megfogalmazása szerint a káptalani számadáskönyvek majd’ minden lapján találkozunk e címen befolyt jövedelemmel.^{57[57]}

Az elmondottakból következően a 17. századi Győr lakói jogállásukat tekintve a győri székeskáptalan jobbágyai voltak; ez természetesen befolyásolta végrendelezési lehetőségeiket és szokásaikat is. Gecsényi Lajos tesz említést arról, hogy a számadáskönyvekben - az örökös nélkül elhalt polgárok javainak értékesítéséről szólva - számos adat található a végrendelezési jog korlátozására is.^{58[58]} Bedy Vince arról ír, hogy a győri polgárok testamentumukat bemutatták a káptalannak jóváhagyás végett és ezért egy font borsot fizettek; de utolsó rendelkezésükben külön is tartoztak megemlékezni földesurukról, biztosítandó, hogy telkük utódaikra átszállhasson; ez utóbbi hagyomány összege rendszeresen egy forint volt, melyet testpénznek hívtak.^{59[59]}

Láthatjuk tehát, hogy a székeskáptalant, mint Győr mezőváros földesurát legalább két tényező ösztönözte arra, hogy a városban lakók minél nagyobb számban tegyenek írásbeli végrendeletet: egyrészt a testamentumbeli hagyományok ill. a megerősítésért tett kifizetések komoly bevételi forrást jelentettek számára; másrészt így könnyebben tudta követni a városon belüli ingatlanmozgásokat, szemmel tudta tartani a „caducitas” címen reá nézendő javakat.

53[53] Erről részletesebben ld.: FÜGEDI Erik: Győr városának 1271. évi kiváltságlevele. In: Győr. Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Dávid Lajos, Lengyel Alfréd, Z. Szabó László. Győr, 1971. 109-117. o.

54[54] A város egyházi függés alá kerülésének kezdeteiről ld. pl.: CSIZMADIA Andor: Győr küzdelme a szabad királyi városi rangért. Győr, 1943., 7. o.; a kérdés legújabb összefoglalását ld.: GECSÉNYI Lajos: Győr középkori helyrajzáról. Adatok és kérdőjelek. In: Győri Tanulmányok 5. köt. Győr, 1983. 29-44. o.

55[55] A káptalan földesúri jogairól ld.: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története, 117-119. o.

56[56] A „caducitas”-ról ld.: WERBŐCZI István: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás. Bp., 1990., III. rész 30. cím (529-531. o.).

57[57] BEDY Vince: A győri székeskáptalan története, 131. o.

58[58] GECSÉNYI Lajos: Győr városa 1526 után, 198. o. In: Arrabona 18. köt. Győr, 1976. 195-221. o.

59[59] BEDY Vince: A győri székeskáptalan története, 260. o.

Ezért a káptalan érthetően ragaszkodott a végrendeletek írásba foglalásához és tartalmuk földesúr előtt való megerősítéséhez; a győri polgárok által megtagadott köteleességeket felsoroló, 1647-ben kelt káptalani emlékirat egyik fontos sérelemként hangsúlyozza, hogy a győri polgárok „... a végrendeleteket nem a káptalanhoz nyújtják be megerősítés végett, hanem a városhoz”.60[60]

Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a székeskáptalan nemcsak a végrendeletek írásba foglalásához és bemutatásához ragaszkodott, hanem mindent megtett azok fennmaradásáért is. Ez utóbbihoz jelentős mértékben hozzájárult, hogy a bemutatott utolsó rendelkezéseket a káptalan testamentumkönyvekbe másolta: a három kötetben61[61] nem kevesebb, mint 806 darab 17. századi végrendelet maradt ránk - míg testamentumlevél formájában a káptalan és a város iratai között együttesen mintegy 200!62[62] A két mennyiség aránya világosan mutatja, milyen jelentős számban kallódhattak el végrendeletek a századok viharai során; egyben bizonyítja azt is, hogy a káptalan megőrző tevékenysége nélkül aligha vizsgálhatna a mai kutató ezernyi 17. századi győri testamentumot!

De mi készítette - a káptalan erre ösztönző magatartását kívül - a korszakunkbeli győri polgárok tömegét, hogy végrendeletüket írásba foglaltassák? Úgy vélem, hogy a legfőbb motiváció a Hármaskönyv III. részének 30. cikkelyében rejlik, mely az alábbi címet viseli: „Miképen háramlanak a végrendelet nélkül elhalt parasztnak javai földes-urára?”. Ebből kiderül, hogy az egyedül álló parasztember, aki törvényes örökösét és utódját nem hagy maga után, ingó javairól végrendeletben szabadon intézkedhet, örökségei viszont, ha ősiéek voltak, teljességgel földesurára háramlanak; ha pedig maga szerezte azokat, úgy azoknak fele része száll földesurára, a másik feléről szabadon testálhat; „Hogyha pedig végrendelet nélkül hal el: minden javai úgy az ingók, mint az ingatlanok, a földes-úrra szállanak.”63[63] Az egyedülálló, gyermektelen győri polgárnak tehát mindenképpen érdekében állott a testamentum készítése, hiszen így szerzett javainak feléről szabadon végrendelettel rendelkezhetett. Hogy ez is a motiváló tényezők közé tartozhatott, az egyértelműen bizonyítható számadatokkal is: az 1600 és 1630 közötti időszakból ismert 234 győri testamentum készítője közül 58 főről bizonyosan kijelenthető, hogy a testálás időpontjában nincs gyermeke - közülük 4 tesz említést arról, hogy gyermeket várnak ill. remélnek.64[64] De a fentieket látszik alátámasztani a családi állapot szerinti megoszlás is: a 160 férfi végrendeletkészítő között 20 nőtlen és 13 özvegy van, míg a 74 nő között 39 özvegy és 3 hajadon!65[65] Vagyis megállapíthatjuk, hogy a 17. század első három évtizedében Győrött végrendeletkészítők közül kb. minden harmadik testáló egyedülálló volt, minden negyedik pedig gyermektelen - őket családi körülményeik egyértelműen arra ösztönözték, hogy hátrahagyandó vagyontárgyaik sorsáról írásban végrendelettel rendelkezzenek. Hasonló jellegű adataim a század egészére még nincsenek; de tapasztalataim alapján úgy vélem, hogy az arányokban jelentős változás később sem következett be.

Werbőczy fentebb idézett cikkelye más vonatkozásban is ösztönző lehetett a győri polgárok végrendeletkészítési gyakorlatára. Negyedik paragrafusában kimondja ugyanis: „Midőn

60[60] Idézi: CSIZMADIA Andor: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Bp., 1962., 44. o.

61[61] GYEL, Győri Székeskáptalan Hiteleshelyi Levéltára (a továbbiakban: GYKHL) Végrendeletek Könyve (a továbbiakban: VK) 1-3. köt.

62[62] Az 1990-es évek közepén készített pontosabb számbavétel adatait ld.: HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. I. 1600-1630., 14. o.; az azóta fellelt testamentumlevelek száma az arányokat nem módosította lényegesen.

63[63] WERBŐCZI István: Tripartitum, III. rész 30. cím (529. o.).

64[64] HORVÁTH József: Az 1600-1630 között keletkezett győri végrendeletek társadalomtörténeti adalékairól, 51. o. In: Arrabona 26-30. Győr, 1991. 45-77. o.

65[65] Uo. 50. o.

pedig a paraszt törvényes örökösöt hagy maga után, és az örökös még kis gyermek s tizenkét éves korát még nem érte el: akkor az atya nem csak a saját osztályrészéről intézkedhetik végrendeletileg, hanem zsenge korú örökösének, ha az netalán tizenkét éves korán alul halna el, más örökösöt is (a kit akar) helyettesíthet; úgy hogy, ha a közben a törvényes örökös előbb elhalálozna, a helyettesített örökös lépjen helyébe.” Hozzáteszi azonban azt is: ez a helyettesítés „elenyészik”, ha a törvényes örökös a mondott kort eléri vagy meghaladja.^{66[66]} Hogy az utóörökös-rendelés népszerű volt a győriek körében, azt példák hosszú sorával bizonyíthatjuk; hogy miért, azt viszont a fentebb említett statisztikai adat „sugallja”: a testálók kb. háromnegyede tett említést több-kevesebb számú gyermekről, akik között szép számmal voltak kiskorúak is - ezt nem egy végrendelező külön is fontosnak tartotta kihangsúlyozni. Megjegyzésre érdemes viszont, hogy néhányan e rendelkezést „félreértelmezve” olyankor is tettek utóörökös-rendelést, ha gyermekeik már betöltötték 12. évüket: e szempontból a legérdekesebb Dallos Pál 1609-ben kelt, rendkívül körültekintő, minden eshetőséget számba vevő utóörökös-rendelése, melyet özvegye két évvel később szinte szóról szóra megismételt^{67[67]} - jöllehet mindhárom gyermekük felnőtt volt már az első időpontban is.

Mindenképpen testálásra ösztönzőnek kell tekintenünk a bonyolultabb családi helyzetet: a többször házasodó végrendelező családjában nem ritkán több „ágról” származó gyermekek élhettek együtt - a saját „kétféle” gyermekei mellett pl. a „mostani” házastárs előző házasságából származó gyermekek is -, ami nehezebbé tehetette a vagyontárgyak korrekt és konfliktusmentes felosztását; fontossá tette viszont az egyes vagyontárgyak jogi származásának pontos tisztázását. Ha nem volt egyenesági örökös, akkor is bonyolultabbá vált az osztozás, hiszen több „ágról” állt össze a számba jöhető oldalági rokonok sora is. Mindkét probléma súlyát, győri korszakunkbeli jelenlétét érzékeltetik a fentebb már említett demográfiai jellegű adatok, valamint egy - részben azokból következő - további: az 1600 és 1630 között végrendeletet készítő 160 férfi közül 28 kötött kétszer házasságot, a 74 nő közül viszont nem kevesebb, mint 55!^{68[68]} A gyermekekkel kapcsolatosan 19 esetben van biztos adatunk arra, hogy két házasságból származnak az együttélők, két családnál pedig háromból: Palfy Sebestyén 3 első házasságából született gyermeke mellett 2 mostani feleségétől származót említ és megemlékezik mostohalányáról is; Pesti Imre deáknak viszont 2 mostohagyermek van, az első házasságából született fia és a másodikból származó lánya mellett.^{69[69]} Biztosra vehetjük tehát, hogy sokakat ösztönzött végrendelet készítésére családi körülményeinek bonyolultsága is.

Fentebb már lehetséges általános okként szóba került egy, Werbőczy idézett cikkelyéből is kiolvasható lényeges szempont: az ősi ill. a szerzeményi javak feletti rendelkezés eltérő lehetősége. Hogy ez is motiváló tényező lehetett, azt jól mutatja, hogy a győri polgárok többnyire kihangsúlyozzák fontosabb vagyontárgyaikról, hogy azok szerzett javak, nem ritkán hozzátéve azt is, hogy azt házastársukkal együtt szerezték, azért testálnak nyugodtan felőle. A probléma kapcsán legalább két jelenségre érdemes felhívnom a figyelmet:

- számos olyan végrendelezőt találhatunk, aki egyenesen azt hangsúlyozza, hogy az őseitől ő semmit nem örökölt, vagy ami tőlük reá szállott, az mind el is pusztult, és amit most bír, az mind saját - vagy házastársával közös - szerzeménye; vagyis a 17. századi

66[66] WERBŐCZI István: Tripartitum, III. rész 30. cikkely (529-530. o.).

67[67] Mindkét végrendelet szövegét közli: HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. I. 1600-1630., 10. ill. 16. sz. (35-36. ill. 42-43. o.).

68[68] HORVÁTH József: Az 1600-1630 között keletkezett győri végrendeletek társadalomtörténeti adalékairól, 50. o.

69[69] GYVL, Végrend. 27. sz. ill. GYEL, GYKHL, VK, 1. köt. 67-68. o.

győri polgárok utolsó rendelkezéseiben egyértelműen megfigyelhető a vagyonuk minél nagyobb hányadára kiterjedő szabad rendelkezésre való törekvés földesurakkal szemben;

· alig van példa arra, hogy valaki a káptalan mint földesurát örökösnek jelöli vagy nagyobb vagyonhányadban részesíti; megfigyelhető viszont, hogy a „problémás esetekben” a testáló a szokásosnál nagyobb értékű hagyományt tesz a földesúr javára - bizonyára egyfajta „captatio benevolentiae”-képpen.

Ez utóbbi jelenség kapcsán érdemes szólni a kegyes hagyományok századunkbeli mennyiségéről ill. megoszlásáról is. Egy korábbi vizsgálódásom során kísérletet tettem a témára vonatkozó adalékok számszerű összesítésére: az akkor ismert 806 darab 17. századi győri testamentumban együttesen 905 egyháznak címzett „pium legatum”-ot tudtam összeszámolni. Ezek közül kerekén 300 - azaz kb. minden harmadik - a győri Nagyboldogasszony-templom javára rendeltetett; ez a templom (a mai Bazilika) viszont a székeskáptalan temploma volt, így a hagyomány a földesúr bevételeit gazdagította. Ha ehhez hozzáteszem, hogy az ide szánt összeg nem ritkán nagyobb is volt, mint amit ugyanazon testáló más egyházi testületnek - a ferencesek temploma állt népszerűségben a következő helyen 166 adománnyal, majd a jezsuiták következtek 50 tétellel⁷⁰[70] - juttatott, egyértelműen megállapítható: a végrendelezők jelentős része - talán egy „hallgatóságos megállapodással” - a földesúrnak szánt kötelező végrendeletbeli adomány ill. a megerősítésért kifizetendő összeg mellett jelentősebb értékű kegyes hagyománnyal igyekezett megnyerni a káptalan jóindulatát - és elérni ezáltal a javai feletti szabadabb rendelkezést! Hogy ez így „működött”, azt egyértelműen bizonyítja a tény: az ekképpen rendelkezők - „ilyen taktikát követők” - utolsó rendelkezéseit a káptalan jóváhagyta, ellátta megerősítő záradékával és bemásolta a testamentumkönyvekbe; a rendelkezéseket pedig nyilván végre is hajtották a testáló utolsó akarata szerint, azaz a „törvényesnél” nagyobb vagyonhányadot juttatva az örökösöknek ill. a hagyományosoknak - ez utóbbiak között persze a szegényeknek is, így hozzájárulva a város szociális problémáinak megoldásához. (Hogy a 17. században a Nagyboldogasszony-templom javára tett 300 kegyes hagyomány sokkal inkább a testálók „taktikai érzékét” mint Mária-tiszteletét mutatja, azt jól bizonyítja egy további adat is: a 18. századból ugyanakkor vizsgált 108 végrendelet 164 kegyes hagyománya közül mindössze 3 [!] szól ennek a templomnak - ezen végrendeletek döntő többsége ugyanis 1743 után keletkezett, amikor a székeskáptalan már nem volt a város földesura!)

Nem tanulságok nélküli annak elemzése sem, milyen a fennmaradt végrendeletek évtizedenkénti megoszlása. A számok tükrében úgy tűnik, hogy a 17. század közepéig egyenletes a fejlődés, a török ittlétét lassan kiheverő városban a káptalan 1606-ban történt - Sopronból való - visszaköltözését követően gyorsan nő a végrendeletek mennyisége: az 1610 előtt keletkezettek közül 46, az 1610-es évekből 91, az azt követő évtizedből viszont már 124 testamentumot ismerünk. A növekedési folyamat a század közepén tetőzik: az 1650-es évekből 160 végrendeletet sikerült eddig fellelnünk. Ezt követően viszont eléggé látványos a csökkenés, bár a 17. század utolsó négy évtizedéből fennmaradt 273 utolsó akarat még így is jelentős mennyiségnek mondható. Aligha tévedünk azonban, ha a csökkenő mennyiségek mögött a győri polgárok „végrendelezési kedvének” visszaesését is felfedezni véljük, mely a város egyre határozottabbá váló önállósodási törekvéseivel ill. az ezekből adódó, földesúrával való mind gyakoribb konfliktusaival lehet összefüggésben.

Ez utóbbi feltételezésünk annál inkább valószínűsíthető, mivel az első jelentősebb „összecsapásra” a két fél között éppen a 17. század közepén került sor. 1648-ban a káptalan

⁷⁰[70] A kegyes hagyományoknak a „címzettek” közötti pontosabb megoszlásáról ld.: HORVÁTH József: Adalékok a népi vallásosság kutatásához a XVII-XVIII. századi győri végrendeletek alapján, 97. o. In: Népi vallásosság a Kárpát-medencében II. Szerk.: S. Lackovits Emőke. Veszprém - Debrecen, 1997. 93-100. o.

per indított Szakony János győri főbíró ellen, mivel vezetésével a városi tanács és a lakosság megtagadta a földesúri szolgáltatások teljesítését.^{71[71]} A megtagadott szolgáltatások között szerepelt a testamentumok káptalan előtti bemutatása is. Az eljárás során 49 tanút hallgattak ki, akiknek 24 kérdésre kellett válaszolniuk, köztük az alábbira: „Tudgyaké, lattaké, hallottaké, hogy minden rendbeli Testamentomokat itt Győrot az Nemes Kaptalannak pro confirmatione producaltanak, es hogy az mellyet nem confirmalt volna az Kaptalan, Törvénybenis helytelen volt az. Es most ki akarattyabul vagyon hogy nem akarjak producalni?” Erre a kérdésre a 49 tanú közül 37 adott érdemleges választ: vallomásaikból árnyaltabb képet kapunk a testamentumok káptalani bemutatása és megerősítése körüli konfliktusokról; kitűnik, hogy egyrészt a városban élő nemesek, másrészt a katonák voltak a „fő lázadók”. Csupán néhány megfogalmazást idézek: nemes Benkovich Péter, a vármegye alispánja szerint „az Testamentomokat kivaltkeppen az polgari rendről az Nemes Kaptalanban confirmáltak”; Pereszteghi János azt vallja, hogy „a mely személy paraszt volt, annak az Testamentomat az Kaptalanban confirmatoria be vittek, az mellyek pedigh Nemes vagy vitezleő rend közül valok voltak, vagy vittek be, vagy sem ...”; Horvath György úgy tudja, hogy „ha Nemes Ember, avagy Vitezleő rend tött Testamentomot, azok ha akartak be vittek az Kaptalanban, ha akartak nem vittek; de az varosi polgari rend be vitték confirmatoria”; Tarr István pedig további adattal is szolgál: „Az Testamentomokat az Pap Urak eleiben vitték, és magais oda igazitya az maga Testamentomat confirmatoria, és az Testamentom ki valtasaert egy font borsot atták”.^{72[72]} Vagyis általános vélemény szerint a polgárok bevitték a káptalanhoz utolsó akaratukat megerősítésre, és ezt tette a városban élő nemesek és az itt testáló katonák egy része is - a mai kutató nagy szerencséjére.

Az elmondottakból látható: a győri székeskáptalannak mindenképpen jelentős szerepe volt abban, hogy ezernyi 17. századi győri testamentum fennmaradt az utókornak. A káptalan érdemeit azonban tovább gyarapíthatjuk, legalább három megállapítással:

- az itt kialakított írásbeli végrendelezési gyakorlat döntően hozzájárulhatott a győri testamentumok formai egységesítéséhez: a káptalan testamentumkönyvébe be nem került - talán valószínűleg ott be nem mutatott, esetleg meg nem erősített -, a város anyagában fennmaradt testamentumlevelek ha kevésbé ünnepélyesek is, de hasonló formai és tartalmi jegyeket mutatnak;
- nagy szerepe lehetett abban, hogy a győri polgárok nem idegenkedtek annyira az írásbeli végintézkedéstől, sőt alkalmanként kifejezetten szorgalmazták utolsó akaratuk ilyen módon való megörökítését; de a halálra készülő személy környezete is törekedett arra, hogy testamentumos személyeket hívassanak a betegágyhoz és megtörténhessen az utolsó rendelkezés írásba foglalása és káptalan előtt való megerősítése;
- ha pedig erre már ünnepélyes keretek között nem kerülhetett sor a testáló állapota miatt, úgy megkísérelték a környezete előtt elmondott utolsó akaratát hivatalos személyekkel utólag írásba foglaltatni; ez történt pl. 1630-ban Odor András esetében, akinek utolsó rendelkezését a főbíró által kiküldött 3 esküdt már csak a betegágya mellett jelen lévő négy „beöchuletes Aßony allatok” vallomása alapján foglalhatta írásba, mivel - amint ők leírják - „migh oda erkeztunk hozai, nielue ßolasatul addigh el ualt”, mégis lejegyzik 11 pontba foglalva a végakaratot, majd e szavakkal erősítik meg azt: „My azert, az felitul megh neuezett ßemelyek ugian azon felitul megh neuezett bechuletes Aßoniok referalasahez

71[71] Részletesebben ld.: GECSÉNYI Lajos: Városi önkormányzat Győrott a XVII. században, 109. o. In: Arrabona 22-23. köt. Győr, 1986. 99-126. o.

72[72] A per teljes jegyzőkönyvét ld.: GYVL, „Győr Város Levéltára. A város magánokiratai 449.” jelzet alatt. Az értékes iratra dr. Gecsényi Lajos hívta fel egykor figyelmemet; segítségét ezúton is köszönöm!

kepest uittük ez dolgot confirmatoria az Geory Nemes Kaptalanbeli Uraknak eö Nagisagoknak es Urasagoknak kezeink irassaual es pechetunkel meg erositetuen.”73[73]

Hogy a győri polgárok valóban fontosnak tartották az írásbeli testálást, annak lehetett persze egy további - nem éppen jogi természetű - oka is: az a tény, hogy többségüknek „volt miről” végrendelezni, azaz vagyoni helyzetük is indokoltta tette ezt. Nem feltétlenül kell nagyobb értékekre gondolnunk, bár az erről árulkodó források száma sem kevés; elősegíthette a testálást pl. az adósságok ill. kintlevőségek jelentősebb száma vagy értéke is. A halálra készülő győri polgárnak elemi érdeke volt, hogy ezekről pontos számbavétel készüljön, lehetőség szerint írásban, hiszen így lehetett csak nyugodt afelől, hogy kintlevőségeit az örökösök pontosan be tudják majd hajtani (esedékes kamataikkal együtt, melyeknek kiszámításához a kölcsönadás időpontját is ismerniük kellett), ill. hogy a hitelezők nem követelnek majd tőlük többet a tényleges tartozásnál. Hogy ez is lényeges szempont volt a testálásnál, azt a végrendeletekben előforduló jelentős számú hitelügylet részletes leírása bizonyítja. Egyesek annyira fontosnak tartották ezen ügyletek testamentumbeli pontos számbavételét, hogy akkor is részletes felsorolást adtak róluk, amikor - amint erre maguk is utalnak - azokról írásos feljegyzés (registrom, lajstrom, adóslevél, stb.) is volt birtokukban. Csupán egyetlen példát említve: az 1642-ben testáló Czentner Farkas 27 ügyletről ad részletes leírást, a végén megjegyezve: „Az teob Adossagok az kik uannak, ky teczenek az Laistromokbol”.74[74]

Úgy vélem, érdemes szót ejtenünk egy további problémáról is: arról, hogy a 17. századi Győr lakossága meglehetősen heterogén volt - felekezeti ill. nemzetiségi hovatartozás, foglalkozás és jogállás tekintetében egyaránt. A valamely szempontból kisebb csoportokat alkotó, kisebbségbe kerülő városlakóknak pedig speciális motivációi is lehettek a testamentumtételre. Dolgozatom utolsó fejezetében ezekből szeretném az általam legfontosabbnak tartottakra felhívni a figyelmet.

A végrendelező felekezeti hovatartozása „expressis verbis” csupán néhány esetben - leginkább egyházi személyek rendelkezésénél - tudható meg forrásainkból; ennek egyik oka bizonyára a korszak helyi vallási viszonyaiban keresendő: a protestánsok a század nagyobb részében nem gyakorolhatták a városban belül vallásukat, hanem a Győrrel szomszédos Pataházára szorultak ki.^{75[75]} Számos esetben eléggé egyértelműen „árulkodnak” viszont a hovatartozásról a kegyes hagyományok, melyekről fentebb már esett szó, itt csupán néhány fontosabb jelenségre utalok:

- a győri „Augustana Confessio” 59, míg az itteni „Helvetica Confessio” 16 kegyes hagyományban részesült a 17. századi testálókól:^{76[76]} ez egyértelműen mutatja, hogy a két protestáns irányzat közül az evangélikusok voltak az erősebbek a városban;
- a század közepétől legjelenebb a „rácok” - görögkeleti vallású szerbek - is forrásainkban, akik a saját (Újvárosban lévő) templomuk mellett más városok templomaira, kolostoraira is hagyatkoznak; ez a jelenség azonban nem csupán a rácokra jellemző: megteszi ezt - néhány protestáns mellett - számos római katolikus végrendelező is; ez utóbbiak részben ismert és a korszakban népszerű búcsújáráshelyekre (pl. a Fertő melletti Boldogasszony)

73[73] GYEL, GYKHL, VK, 2. köt. 20-21. o.

74[74] HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. II. 1631-1654., 86. o.

75[75] A témáról részletesebben ld.: BEDY Vince: Adatok Győr város 16. és 17. századbéli lakosságának vallás szerint való megoszlásához. In: Győri Szemle 5. évf. 1934. 52-59. o.; protestáns részről számos további adattal szolgál: PATAKY László: A győri református egyház története. Bp., 1985. 23-71. o.

76[76] HORVÁTH József: Adalékok a népi vallásosság kutatásához a XVII-XVIII. századi győri végrendeletek alapján, 97. o.

hagynak kisebb pénzüsszeget, részben valamelyik szerzetesrend másutt lévő kolostoraira (a ferencesek a legnépszerűbbek, de több hagyományt kapnak pl. a szentmártoni bencések is⁷⁷[77]);

· arra is több példa akad, hogy protestáns végrendelező katolikus templomra is testál valamennyit: mivel a címzett leginkább a már említett győri Nagyboldogasszony-templom, a cél bizonyára a földesúr jóindulatának elnyerése lehetett; megjegyzendő azonban, hogy e jelenség más településeken is ismert volt - Tárkány Szücs Ernő Hódmezővásárhelyről idéz rá példákat⁷⁸[78] - „igazi lélekváltság”-ként jellemezve a jelenséget -, magam Kiskunhalason találok hasonló esetekkel.⁷⁹[79]

Tapasztalataimat összegezve annyi biztonsággal kijelenthető: a felekezeti hovatartozásból adódó „lelki kötelezettségek” motiváló tényezők lehettek a testálásnál; a vallási kisebbséghez tartozó így is biztosítani kívánta katolikus földesúrával szemben, hogy javaiból a saját eklézsiája is részesüljön; a katolikus testáló pedig azt érthette el e rendelkezések által, hogy javaiból - kegyes hagyomány formájában - a káptalan temploma mellett a számára fontos, szívéhez közelebb álló kolostornak, kongregációnak vagy búcsújáráshelynek is jusson - akár más településen levőknek is.

A foglalkozási csoportok közül háromról szólok röviden, speciális helyzetük miatt: az egyházi személyekről, a katonákról és az iparosokról. Római katolikus egyházi személyektől eddig viszonylag kisebb számú végrendeletet sikerült fellelnem; ezek mennyisége azonban még gyarapodhat, hiszen a Püspöki Levéltár „Testamenta”-gyűjteményének⁸⁰[80] kutatásához csak nemrégiben kezdtem hozzá - és máris került elő néhány izgalmas forrás.⁸¹[81] Az általuk készített győri végintézkedések elemzése különösen izgalmas lehet, hiszen a főpapok közül többen kanonokként a földesúri jogokat gyakorló győri káptalan tagjai voltak, ráadásul az ő testálásukat más rendelkezések szabályozták;⁸²[82] de az alsópapság is különleges helyzetben volt e szempontból - amint azt Kollányi Ferenc tanulmányából⁸³[83] már egy évszázada ismerhetjük.

Az iparosok csoportjának jelentőségét a korabeli Győrben egyrészt nagy számuk, másrészt jó szervezettségük mutatja. Az utóbbit a helyi céhekkal foglalkozó korábbi⁸⁴[84] és újabb⁸⁵[85] szakirodalomból egyaránt ismertnek mondhatjuk, ezért csupán egyetlen szempontot emelnék ki: a céheknek bizonyosan szerepük volt abban, hogy tagjaik jelentős hányada tett írásban végrendeletet, hiszen erre számos céhstatutum is intette őket, és bizonyára a betegágy körül jelen lévő céhes társak - nem ritkán 5-6 is jelen van közülük egyidejűleg a tanúnévsorok tanúsága szerint! - is segítették ebben a távozni kényszerülőt, aki „hálából” nem egyszer tett hagyományt a céh javára is. Említhetünk persze további praktikus szempontokat is: pl. azt, hogy az árván maradó gyermekekre a céh vagy valamelyik

77[77] Uo.

78[78] Vö.: TÁRKÁNY SZÜCS Ernő: Vásárhelyi testamentumok, 158. o.

79[79] Vö. pl.: HORVÁTH József: Halasi végrendeletek a XIX. század első feléből, 92. o.

80[80] A gyűjtemény a GYEL állományában található; részletes segédlet nem készült még róla, de a teljes anyag jelentős mennyiségűnek ígérkezik - viszont inkább a 18. század derekától kezdődő időszakból.

81[81] Közülük eddig hármat mutattam be részletesebben; vö.: HORVÁTH József: Lébényi plébánosok hagyatékai a 18-19. század fordulóján (Kísérlet egy irategyüttes elemzési lehetőségeinek bemutatására). In: Arrabona 39. köt. Győr, 2001. 329-364. o.

82[82] Vö.: KOLLÁNYI Ferenc: A magyar kath. főpapság végrendelezési jogának története. Bp., 1896. 300 o.

83[83] KOLLÁNYI Ferenc: A magyar kath. alsópapság végrendelezési joga, ennek története, jelenlegi állapota és a hagyatékok körül követendő eljárás. Esztergom, 1900. 318 o.

84[84] Vö. pl.: BEDY Vince: Adalékok a győri ipar történetéhez. 1-6. közl. In: Győri Szemle 12. évf. 1941. 108-119., 182-188. o.; 13. évf. 1942. 21-29., 92-95., 131-143. és 181-194. o.

85[85] Legteljesebb összefoglalásuk: GECSÉNYI Lajos: Győri céhek a XVI. század második és a XVII. század első felében. In: Arrabona 21. köt. Győr, 1979. 145-166. o.

mestertárs visel majd a jövőben gondot, amíg azok a felnőttkort el nem érik; hogy a céh a megszorult társnak segínyt is adhatott a céhládából, melynek mibenlétét is érdemes volt az utolsó rendelkezésben tisztázni; de utalhatunk arra is, hogy a céhes kapcsolatot más jellegű - pl. rokoni, szomszédai - szálak is erősíthették. Mindent egybevetve aligha véletlen, hogy a 17. század első felében keletkezett ötszáznál több győri végrendelet mintegy 35-40 százalékát iparosok készítették,86[86] amit meglehetősen magas aránynak kell tartanunk! (Összehasonlításképpen megemlítem: Szende Katalin a késő-középkori soproni iparvégrendelkezők arányát kb. 25 százalékra teszi.87[87])

A harmadik érdekes foglalkozási csoportot a katonák képezik, akiknek száma a 16. század derekától - a vár megerősítésétől, azaz Győr „erődváros”-sá válásától88[88] - jelentősen megnő a városban. Az ő helyzetük különlegességét több körülmény együttese adja: a város lakói, de a - városvezetéssel gyakran szembekerülő - várkapitány alá is tartoznak (megjegyzem: az ún. „regimentalattvaló” iparosokkal együtt), ami már önmagában is számos konfliktus forrása89[89]. Ha ehhez hozzá tesszük, hogy ők képezik a lakosság leginkább mozgékony - lakóhelyüket gyakrabban váltogató - rétegét, nem ritkán idegen nemzetiségűek, a magyarok egy része pedig nemesi származású, és - foglalkozásukból adódóan - ők kerülnek leggyakrabban vészhelyzetekbe, megállapíthatjuk: számos okuk lehet a testálásra. Láthattuk viszont, hogy a káptalani megerősítés kötelezettsége ellen lázadók egy része is közülük került ki; hogy egy jelentősebb hányaduk alávettette magát ezen kötelezettségnek, azt a káptalani testamentumkönyvbe bemásolt katona-végrendeletek sora bizonyítja.

A 17. századi Győr lakossága nemzetiség szerinti megoszlását tekintve meglehetősen vegyes: a magyarok mellett jelentős létszámú csoportot alkotnak a németek, számos horvát él a városban, kevesebb olasz, és mellettük (Újvárosban) valamennyi „rác” is - hogy a „néhány” fővel képviseltetett kisebb csoportokat ne is említsem. Milyen egyéb motivációkat fedezhetünk fel az általuk készített utolsó rendelkezésekben? A kérdés részletes vizsgálatára itt nem vállalkozva csupán néhány szempontot említek:

- mindenképpen motiváló tényező lehetett a szülőföldtől ill. az ott maradt családtagoktól, távolabbi rokonoktól való nagyobb földrajzi távolság: még inkább szükségesnek érezhették, hogy írásba foglaltassák, mit hagytak ott nekik az ősöktől örökölt javakból; vagy éppen azt hangsúlyozták ki, hogy semmit sem hoztak onnan magukkal az örökségből - amit Győrben bírnak, az mind a saját szerzeményük (ezt főként a német és olasz testálók szokták hangsúlyozni,90[90] kizárva ezen vagyontárgyak örökléséből az ott maradt atyafiakat);
- másoknál viszont a földrajzi távolság elválasztó akadályánál erősebbnek bizonyul a rokoni kötelék: végrendeletükben gondolnak kisebb-nagyobb hagyománnyal az „otthon” maradtakra is; az összeg odajuttatásának megszervezése viszont nem is olyan egyszerű,

86[86] A kérdéstről részletesebben ld.: HORVÁTH József: A XVII. század első felében keletkezett győri iparos-végrendeletek kutatásának tapasztalataiból, 162-167. o. In: Arrabona 36/1-2. köt. Győr, 1998. 161-174. o.

87[87] SZENDE Katalin: „Javaimról, kikkel az Isten meglátogatott”, 60. o. In: Műhely 19. évf. 1996. 5. sz. 59-61. o.

88[88] Vö.: GECSÉNYI Lajos: A 16-17. századi magyarországi városfejlődés kérdéséhez (Az erődváros megjelenése). In: Unger Mátyás Emlékkönyv. Szerk.: E. Kovács Péter, Kalmár János, V. Molnár László. Bp., 1991. 145-158. o.

89[89] A kérdéstről részletesebben ld.: GECSÉNYI Lajos: Katonák és polgárok a győri végvárban a XVI-XVII. században. In: Hadtörténeti Közlemények 1984. 4. sz. 664-686. o.

90[90] Lucas Corona alias Olaß pl. 1623-ban úgy rendelkezik, hogy ami atyai és anyai örökség reá Olaszországban maradt, az legyen az ott maradt atyafiaié; amit viszont ő itt szerzett, ahhoz nekik semmi közük ne legyen (GYEL, GYKHL, VK, 1. köt. 164. o.).

gondosságot igényel - célszerű tehát mindent írásba fektetni (a horvátoknál találunk erre szép példákat^{91[91]});

- a földrajzi távolság esetenként a kegyes hagyományoknál sem jelentett a messziről érkezettek számára akadályt: a horvát ill. a rác végrendelezőknél találkozhatunk több, a szülőföldön lévő templomnak, kolostornak címzett adománnyal^{92[92]} - az ilyen ügyletetek sem lehetett szóbeli hagyományozással elintézni;
- külön problémát jelenthetett esetükben az utólag felbukkanó - örökséget követelő - oldalági rokonok jelentkezése, így célszerű volt erre az esetre is végrendeletileg intézkedni: ennek szép példáit találjuk harmincnál több német testamentumban, amelyekben - az ország élő törvényére és szokására hivatkozva - egységesen 5 forintot és 60 pénzt hagynak azoknak az utólag jelentkező atyafiaknak, akik jó bizonyosság alatt megbizonyítják, hogy valóban a testáló rokonai; itt nyilván valamilyen, származási helyükről magukkal hozott jogszokásról van szó, melynek tisztázása további, alaposabb kutatásokat igényel^{93[93]} - az viszont mindenképpen figyelmet érdemel, hogyan hat ez a szokás a helyi gyakorlatra, hogyan alakul át a következő évtizedekben - talán éppen az egykori jövevények letelepedésének, beházasodásának eredményeképpen.

A Győrött élő nemzetiségek sokfélesége és képviselőik jelentős száma kapcsán felmerül egy további kérdés is: hogyan lehetséges az, hogy a 17. századból eddig fellelt 991 győri végrendelet közül 882 magyar nyelven maradt ránk és mindössze 109 idegen nyelven?^{94[94]} Milyen nyelven és hogyan, milyen körülmények között tették utolsó rendelkezésüket a városban élő idegenek? Logikusnak tűnik, hogy a végrendeletnek a testáló által értett nyelven kellett készülnie, hogy annak szövege ne tartalmazhasson „csalafintáságot”; aligha tételezhető fel viszont az itt élő idegenek nagyobb részéről, hogy - esetleg néhány éves itt-tartózkodás után - ilyen szinten értette és használta a magyar nyelvet. Több adat is arra utal, hogy az idegenek egy része anyanyelvén testált és rendelkezéseiket a jelen lévő tanúk - „testamentomos személyek” - fordították magyarra; néhányszor mind magyarul, mind németül fennmaradt a végrendelet; de ismerünk olyan eseteket is, amikor a német nyelven készült testamentumlevélnek csak magyar fordítása került bemásolásra. Az itt katonáskodó Mathes Tennerl 1626-ban kelt utolsó rendelkezését pl. magyar és német nyelven egyaránt megőrizte a székeskáptalan testamentumkönyve;^{95[95]} Balthauser Prukner újvárosi vendégfogadós 1621-ben készült utolsó akaratát viszont - mely a testamentumlevélén mindkét nyelven olvasható^{96[96]} - csak magyarul másolták be a kötetbe.^{97[97]} Más esetekben az anyanyelven készült rendelést nem sikerült fellelnem, csupán utalást találtam rá: Sebastian Hoffer 1640-ben tett végrendeletének - melyet talán a tanúként jelen lévő Balthauser Fischer „Pau Schreiber” foglalt írásba - végén pl. azt olvashatjuk a káptalan megerősítésében, hogy

91[91] Megjegyzésre érdemes, hogy e szokást a Győrött élők mellett a környező falvakban letelepedettek is ápolják: a Nyúlton 1667-ben testáló Kapoly Balázs pl. öccsét, Uargha Mátyást bízza meg azzal, menjen el Horvátországba - „az én javaimból költsen az út jártában” -, keresse ott fel vér szerint való rokonát és vigye el neki örökségét; ha pedig az már nem élne, úgy a pénz legyen az övé (GYEL, GYKHL, Fasc. 297. N. 28,865).

92[92] Az 1639-ben testáló Knez Ilona pl. a győri, a komáromi és a szekulai rácok szentegyháza mellett „Horuat Orzagban egy Racz kalastromra Marza nevüre”, „Hopo nevü kalastromra, az hol Szent Theodorus fekszik”, valamint egy Crusodol nevü kolostorra is tesz kegyes hagyományt (HORVÁTH József: Győri végrendeletek a 17. századból. II. 1631-1654., 67. o.)

93[93] A kérdésről kissé részletesebben ld.: HORVÁTH József: A győri végrendelezők családi konfliktusai a 17. század első felében, 242-243. o. In: Rendi társadalom - Polgári társadalom 3. Társadalmi konfliktusok. Szerk.: Á. Varga László. Salgótarján, 1991. 233-244. o.

94[94] Ez utóbbiak közül 68 német, 40 latin, 1 pedig olasz nyelvű.

95[95] GYEL, GYKHL, VK, 1. köt. 232-234. ill. 236-241. o.

96[96] GYVL, Végrend. 47. sz.

97[97] GYEL, GYKHL, VK, 1. köt. 141-142. o.

azt németből fordították és hiteles átírását nem más végezte el, mint - a fentebb irodalmi működése kapcsán már említett - Nyéki Vörös Mátyás kanonok! A Győrött élő olaszok is így testálhattak: az egyetlen olasz nyelven reánk maradt, Galeazzo Capuccino kereskedő által 1607-ben tett testamentum latin nyelvű megerősítéséből tudjuk, hogy azt Joannes Tomasel győri polgár és kereskedő vitte be a káptalanhoz és fordította le azt szóról szóra, azután erősítette csak meg a káptalan a szokásos formulájával.^{98[98]} Az ismertetett adatokból kitűnik, hogy a nem magyar nyelvű testálónak különösen érdekükben állt utolsó akaratuk írásba foglaltatása, és az írott végrendelet magyar nyelvre fordíttatása, hiszen ez utóbbit erősítette meg és másolta be testamentumkönyvébe a káptalan; az idegen nyelvű eredeti változatot tartalmazó testamentumlevél maradhatott talán a testamentumtevőnél ill. annak halála után utódainál - és tűnhetett el később (sokszor a családdal együtt) a történelem viharáiban.

Egy csoport tagjairól kell még röviden szólnom: a Győrött élő nemesekéről, akik jogállásuk alapján különültek el a többi városlakótól. Az ő esetük témánk szempontjából némileg problematikus, hiszen - mint fentebb láthattuk - részben közülük kerültek ki a káptalannal szembe kerülők hangadói, akik igyekeztek megtagadni „jobbágyi” kötelezettségeiket, így a testamentumuk földesuruk előtti bemutatását is; ugyanakkor számosan voltak közöttük is olyanok, akik megtették ezt - így utolsó akaratuk fennmaradt. Milyen érdekek vezették őket ebben? - tehetjük fel a kérdést. A választ keresve néhány lényeges szempontot említek csupán:

- a Győrött élő nemesek nagyobb része a városon kívül is bírt - részben őseitől örökölt és a török támadása miatt elhagyott, részben szerzett - ingatlanokat: ezek számbavétele, jogi származásuk tisztázása, az öröklött javak körüli osztozkodás „állásának” pontos rögzítése, az esetleges zálogon bírt ingatlanok kérdése, mind-mind okot adhatott a testálásra;
- a városban élő nemesek közül jónéhányan aktívan bekapcsolódtak a kereskedelembe: az ebből adódó hitel- és zálogügyletek pontos összeírása ugyancsak célszerűvé tehetette a végrendelet-készítést;
- nem érdektelen azonban felvetnünk egy jogi szempontot sem: érdemes figyelni a nemesekre ill. az „alattvalókra” vonatkozó eltérő rendelkezésekből adódó „taktikázási” lehetőségekre, melyek különösen néhány házassági vagyoni jogi intézmény esetében alakulhattak érdekesen. Találunk példákat arra, hogy a városban élő és itt végrendelező nemesek - pl. Felpéci Vincze Balázs 1605-ben vagy Barbély Mátyás 1612-ben^{99[99]} - fiú és leánygyermekük között egyenlő arányban osztják fel vagyonukat, tekintet nélkül a leánynegyedre.^{100[100]} Szempontunkból különösen érdekes az 1630-ban testáló nemesasszony, Simonkouitth Katalin utolsó rendelkezése, aki házat, melyet első urával keresett, mostani férjének, nemes Kun Miklósnak hagyja, figyelembe véve azt, hogy amikor első urának atyafiai pörösködtek vele a házért, Kun Miklós 150 forintot költött a pörre, a pénzt atyai jószágának eladásával szerezve meg és ugyanennyit költött a ház újjáépítésére is; neki hagyja továbbá lábasmarháit is, mivelhogy együtt keresték

98[98] GYEL, GYKHL, Fasc. 296. N. 28819.

99[99] Mindkét említett testálónak két fia és egy lánya van (GYVL Végrend. 12. sz. ill. GYEL, GYKHL, VK, 1. köt. 65. o.

100[100] Itt csupán utalhatok arra: a „leánynegyed” értelmezése körül érdekes vita bontakozott ki az utóbbi években az „Aetas” című folyóirat hasábjain, késő-középkori adatok alapján. Vö.: BANYÓ Péter: Birtoköröklés és leánynegyed. Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére. In: Aetas 2000. 3. sz. 76-92. o.; HOMOKI-NAGY Mária: Megjegyzések Banyó Péter: Birtoköröklés és leánynegyed (Kísérlet egy középkori jogintézmény értelmezésére) című tanulmányára. In: Aetas 2001. 2. sz. 189-193. o.; BANYÓ Péter: Válasz Homoki-Nagy Mária bírálatára. In: Aetas 2001. 3-4. sz. 308-310. o.

azokat.101[101] Ezen rendelkezések két jogi kérdést is felvetnek: egyrészt a testálói „közszerzemény”-re hivatkozik, ami a jogtörténeti szakirodalom szerint nemeseknél nem létezik, csak a városi polgároknál és a jobbágyoknál.102[102] - eddigi tapasztalataink szerint ez a korabeli győri gyakorlatban nem okozott problémát: más nemesek is hivatkoznak erre rendelkezésükben;103[103] másrészt Simonkouitth Katalin a lábasmarhákat férjének hagyja, pedig ekkor a nemes házastársak között az ingó javakban még nem volt kölcsönös öröklés: csak az 1687. évi 11. tc. mondta ezt ki.104[104] Vagyis a végrendelező kedvezett férjének az atyafiság jogaival - és a törvénnyel - szemben!

Amint a felhozott példák is mutatják, a 17. századi győri végrendelezési gyakorlatban különböző jogi hatások „keveredtek”; aligha túlzás feltételeznünk, hogy ezt a sokféleséget a testálói igyekeztek a maguk javára fordítani - és ez is hozzájárulhatott az írásban tett testamentumok számának emelkedéséhez.

Végezetül

Dolgozatomban kísérletet tettem a kérdés megválaszolására: minek köszönhető, hogy a 17. századi Győrből mintegy ezer végrendelet maradt az utókorra? A testamentum-készítés általános motivációin túl a helyi speciális körülményeket vettem alaposabb vizsgálat alá, „mindkét fél” - a testálói városlakó ill. a földesúri jogokat gyakorló győri székeskáptalan - oldaláról vizsgálva az okokat. A korabeli győrieket testálásra ösztönözte jogi helyzetük: az írásbeli végrendelet-tétellel szerzett javaik feléről „törvényesen” is szabadon rendelkezhetek, de találtak módot így arra is, hogy még nagyobb vagyonyhányad felett disponáljanak - bizonyára ezen szándékukról is tanúskodnak a káptalan (ill. egyháza) számára tett kegyes hagyományok; a végrendelezés lehetőséget teremtett utóörökös-rendelésre is, ha a hátramaradó örökösök még 12 év alattiak voltak; alkalmat adott továbbá arra, hogy a családon belüli speciális körülményeknek érvényt szerezzenek a mindent mechanikusan elrendező törvénnyel szemben; és számba vehette - írásba foglalva - a távozni készülő személy adósságait, kintlevőségeit, hitel- és zálogügyleteit is. Az általános okok mellett egyes csoportoknak speciális motivációi is lehettek, amint az részletesebben is igyekeztem bizonyítani: mivel az itt élők jelentősebb része valamilyen szempontból - vagy éppen több tekintetben is - „kisebbség”-hez tartozott, így a felekezeti, nemzetiségi, foglalkozási vagy éppen jogállás szerinti hovatarozás is oka lehetett a testálásnak. A káptalannak viszont azért volt fontos az írásban tett és biztonságos helyen őrzött - a székeskáptalan hiteleshelyi testamentumkönyveibe bemásolt - végrendelet, mert így ellenőrizni tudta a városbeli ingatlanmozgásokat és a „caducitas” révén reá nézendő javakat egyaránt; emellett fontos jövedelmekhez is jutott, hiszen a testálói köteles volt utolsó rendelkezésében „megemlékezni” földesuráról (akinek javára esetleg további hagyományokat is tett), a megerősítésért pedig külön is fizetni tartozott.

Összességében tehát megállapítható: a 17. századi Győrben több szerencsés tényező együttes hatására készült és maradt fenn ezernyi végrendelet; a motivációk között a jogi

101[101] GYEL, GYKHL, VK, 2. köt. 34-35. o.

102[102] Vö.: WEISS Emília: A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban. Bp., 1984. 94. o.

103[103] Ld. pl. Czepke Imre vagy Jaxitth Szabó Miklós végrendeletét (GYEL, GYKHL, VK, 1. köt. 185-186. ill. 197. o.).

104[104] 1687-ig a nemesi öröklési jogban az ingó öröklés csak a túlélő feleséget illette meg, a túlélő férj az általa adott jegyajándékon kívül a feleség minden javát tartozott a rokonságnak kiadni (ld. erről: WEISS Emília: A túlélő házastárs öröklési jogi jogállása történeti kialakulásában és fejlődési tendenciáiban, 93. o.).

jellegűek is jelentős súllyal bírtak. Ennek köszönhető a győri levéltárak országosan is kiemelkedő - talán egyedülálló - ezirányú forrásgazdagsága.

Horváth József